

A photograph of a tobacco plant in a garden. The plant has large, broad green leaves and a central stalk with several pink flowers and many green buds. The background shows other green plants and a building.

Achttiende-eeuwse tabaksonenigheid

Marten Brascamp, Klarenbeek

Historische Herberg *Arnhem*, 9 juni 2023

Dames en heren, vandaag wil ik het met u hebben over twee Arnhemse kooplieden die rond 1780 handelden in tabak: de heren **David Abraham Meijer en Salomon Lapidoth**.

Ik zal u vertellen van een rechtszaak waar ze mee te maken kregen. De rechtszaak maakt onderdeel uit van een onderzoek dat we hebben gedaan naar de teelt van tabak in het ampt van Voorst in de periode van ongeveer het jaar 1700 tot rond 1830.

Ik zal specifiek op de rechtszaak ingaan, maar ook laten zien wat de betekenis ervan is voor het onderzoek in Voorst.

Verspreiding tabaksteelt
17de eeuw

De teelt in Voorst was een betrekkelijk marginale teelt, zeker in vergelijking met die in de grote teeltgebieden. Die lagen rond Amersfoort en Nijkerk, in de Geldere Vallei, van Amerongen tot Arnhem, in de Betuwe, het Land van Maas en Waal, de Liemers en langs de IJssel richting Dieren.

In Voorst teelde men waarschijnlijk alleen tabak als de prijzen goed waren. Echte zogenaamde 'tabakkers', die hun hoofdbestaan in de tabak vonden, kende Voorst waarschijnlijk niet.

De Steenen D. Meyer en
Lapidair ontwaagen deese
navolgende Puttyen Tabak.

1792

July 30. Lieve A. Kwak.

Bettgoed	—	18 40	
Puttyen	—	2 20	
			<hr/>
			20 60.

Een van de periodes waarin de prijzen hoog waren, was tijdens de Amerikaanse Vrijheidsoorlog. De Amerikaanse export viel stil, de prijzen gingen omhoog en dat trok de nodige telers aan. Tabakshandelaren zullen in die tijd ook extra actief zijn geweest en de teelt hebben gestimuleerd, want er viel immers wat te verdienen.

Er is een aantekening bewaard gebleven uit 1783 van een levering van 26000 pond Voorster tabak aan de twee Arnhemse kooplieden die ik eerder noemde: Meijer en Lapidoth.

“De Heeren D. Meijer en Lapidoth ontvangen deeze navolgende Partijen Tabak”.

Daaronder staat de naam van 1 teler, er volgen er nog 22.

Arnhem was toentertijd een van de grote tabakscentra in ons land: een centrum van teelt en handel. De teelt van tabak was aanvankelijk rond 1615 in Amersfoort begonnen en had zich geleidelijk over de hele regio verspreid. Tabakshandelaren speelden daarin een actieve rol.

Een van hen was de Amersfoortse koopman **Jacob Ezechiël Cohen**. Die kwam aan het begin van de 18de eeuw met een aantal anderen naar Arnhem en stond daarmee aan de wieg van de huidige Joodse Gemeente Arnhem.

Cohen was een belangrijk man: naast tabakshandelaar was hij ook houder van de Bank van lening. Hij schatte in 1740 dat er jaarlijks zo'n 700 tot 900.000 pond tabaksblad in de Arnhemse regio werd geteeld (dat is dus heel wat anders dan de 26000 uit Voorst) en dat er vanuit Arnhem zo'n 3 miljoen pond werd verzonden voor verdere verwerking.

De kooplieden haalden hun tabak vanuit de wijde omgeving en brachten het naar de Arnhemse waag. Hier ziet u de waag, die staat er nog.

En hier ziet u een deel van de voorgevel met de kardinale deugen Justitia rechts en standvastigheid links.

Later zo rond 1780, veranderde de handel, en werd de tabak op de lokale dorpswagen in de teeltgebieden gewogen en van daaruit rechtstreeks voor verwerking naar Amsterdam verzonden. Zo zal het ook zijn gegaan met Meijer en Lapidoth.

Laten we eens kijken wie dat waren.

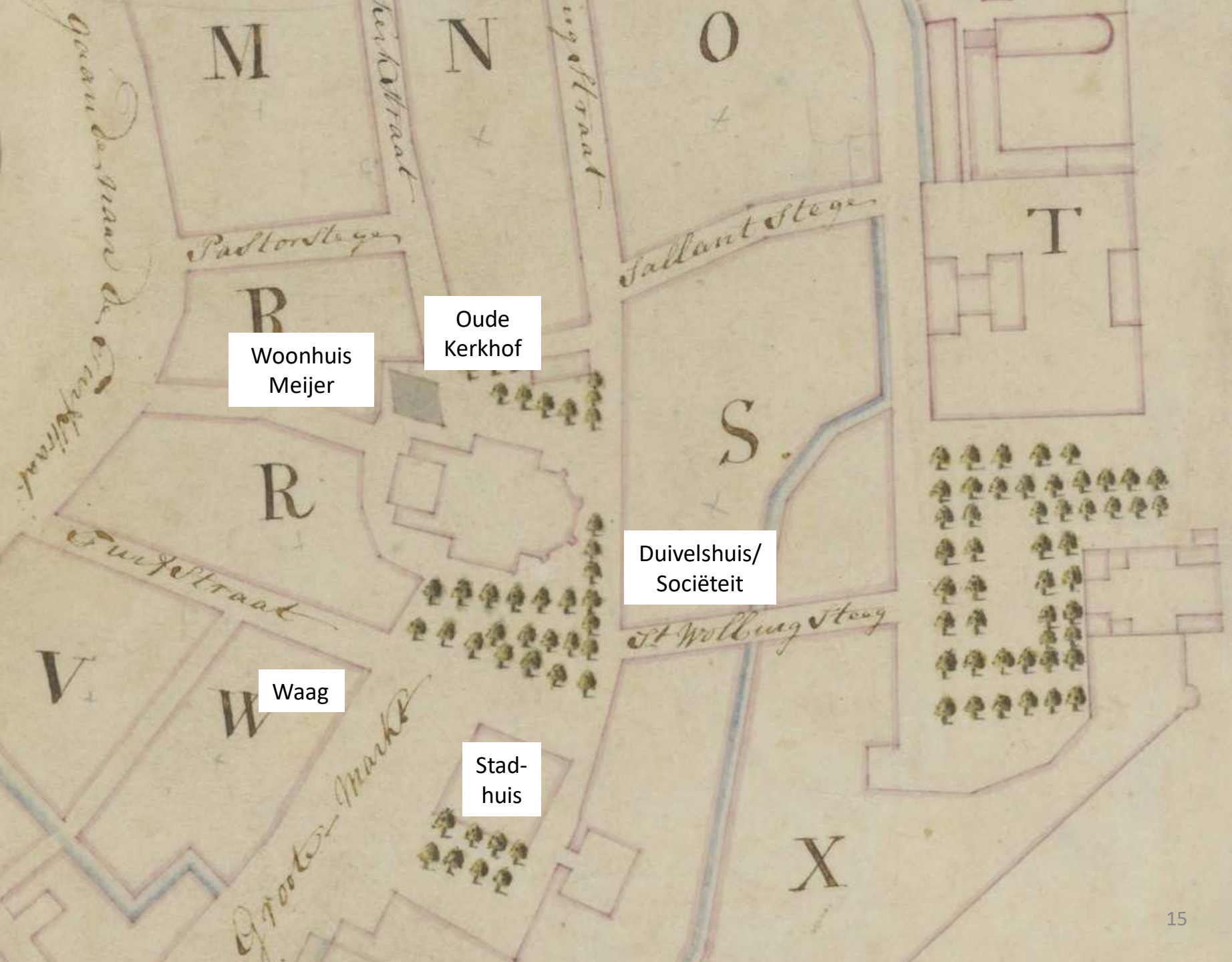
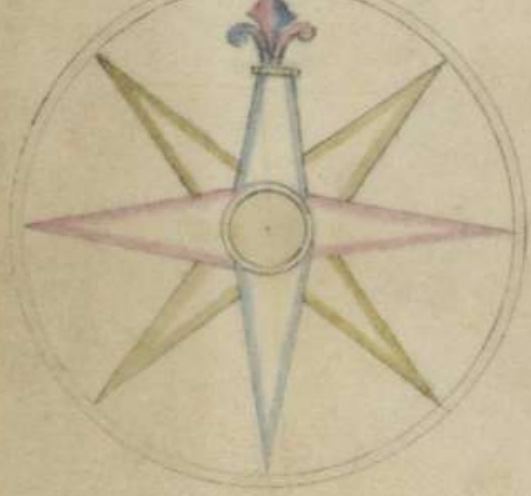
KIPPENMARKT

Meijer was koopman **David Abraham Meijer**, geboren in Hamburg ca. 1750. Hij woonde tegen het Oude Kerkhof aan de Kippenmarkt in Arnhem. David Abraham was getrouwd met Marianne Cohen, een telg uit de Cohen-familie van tabakshandelaren en familie van Jacob Ezechiël die ik net noemde. U bent de naam van Meijer misschien al wel eens tegengekomen, bijvoorbeeld in verband met de zogenaamde Arnhemse kerkhofoproer.

Het Arnhemse gemeentebestuur wilde rond 1780 het Oude Kerkhof opruimen en een nieuwe begraafplaats buiten de Velperpoort beginnen. Daar wilden de Arnhemmers niet aan en bovendien zat er aan de verplaatsing een luchtje. Er was geld voor nodig en het gemeentebestuur had het niet. Maar Meijer wilde wel een deel van het Oude Kerkhof kopen en ook wat andere kosten voor zijn rekening nemen. Was hier sprake van een een-tweetje tussen de gemeente en Meijer? Het leidde uiteindelijk tot een grote oproer waarbij Meijers huis werd belaagd. Meer kunt u daarover lezen in de dagelijkse blog van Jan de Vries op Facebook. Die heet: *Arneym: geschiedenis van Arnhem*.

Een van de zoons van Meijer was Jonas Daniel Meijer, de eerste Joodse advocaat in Nederland, naar wie in Amsterdam een plein is genoemd. In Arnhem is er trouwens ook een plein: de bescheiden Jonas Daniel Meijerplaats¹.

¹ Hier wreekt zich de beperkte kennis van Arnhem. Achteraf ontdekte ik dat de Jonas Daniel Meijerplaats helemaal niet bescheiden is. Het is het grote plein ten noorden van de St Eusebiuskerk en hetzelfde als de vroegere Kippenmarkt.

Woonhuis
Meijer

Oude
Kerkhof

Duivelshuis/
Sociëteit

Waag

Stad-
huis

Hier ziet u de situatie ter plaatse. In het midden de St Eusebiuskerk, linksboven op de hoek van de Kippenmarkt en het Oude Kerkhof het huis van David Abraham Meijer, linksonder de Waag van Arnhem waar we het zo over gaan hebben, onder het oude stadhuis en dan rechts nog het Duivelshuis, nu het stadhuis en toentertijd het onderkomen van de Sociëteit van Arnhem.

Deze kaart komt uit het speurwerk van Jan de Vries die me ook heeft geholpen met de nodige details.

SFEER.NL

SFEER.NL

WIN JIJ
2 KAARTJES voor
DANNY VERA
in de Ziggo Dome?

WIJTY
WILKOMMAART
by wimmaart met een
Robert & Ryan
concert

Kortestraat

Lapidoth was **Salomon Lapidoth**, geboren in Amsterdam in 1750 en een kleinzoon van dezelfde Jacob Ezechiël Cohen die ik eerder noemde. Ik denk dat iedereen in de tabakshandel familie van elkaar was. Lapidoth woonde aan de Kortestraat in een huis dat de Roos heette. Hier ziet u de Kortestraat, gezien vanaf de hoek met de Rijnstraat. Als iemand van u weet waar het huis de Roos precies heeft gestaan, dan hoor ik het graag. We weten het niet.

We weten meer van het tweetal Meijer en Lapidoth en hun tabakshandel, door een rechtszaak die ze in 1780 aan de broek kregen. Die zaak verliep als volgt.

Ene **Rut Buijink**, burger van Arnhem en tabaksteler, maakte in 1779 naar eigen zeggen een afspraak met Meijer en Lapidoth over een partij tabak die hij zou gaan leveren. Volgens Buijink was de afspraak dat er voor de tabak 22 gulden per 100 pond zou worden betaald en voor het uitschot - dat zijn de verlepte bladeren aan de onderkant van de plant - de helft. De tabak werd op 12 april 1780 aan de waag van Arnhem geleverd. Vervolgens ging het mis. De kooplieden weigerden de partij af te nemen, omdat de tabak volgens hen niet goed was.

Dat leidde natuurlijk tot het nodige gesteggel en het schijnt dat de kooplieden uiteindelijk 8 gulden per 100 pond boden. Het einde van het liedje was bovendien dat ze de hele partij lieten wegen en meenemen.

Daar ging Buijink natuurlijk niet mee akkoord. Wat was hier aan de hand?

Buijink kwam met zijn karren aan de waag van Arnhem en trof daar Meijer persoonlijk. Dat was best uitzonderlijk, want kooplieden hadden daar doorgaans zo hun uitvoerende mannen voor. Meijer liet wat bossen op de waagschaal leggen en keurde vervolgens het hele spul af.

Zo moet het wegen er ongeveer hebben uitgezien. Dit is de waag van Schoonhoven. Daar kon de waag, de balans of evenaar, naar buiten worden geschoven zodat de wegers binnen stonden en de waagschaal buiten. Goed mogelijk dat dat in Arnhem ook zo was. Veel van het Arnhemse waaggebouw is in de oorlog verloren gegaan, maar het schijnt dat de waag zelf nog bestaat. Misschien weet iemand van u dat?²

² Verschillende toehoorders vertelden na het praatje dat ze de waag, balans of evenaar vroeger op de eerste verdieping hadden zien liggen en later beneden in een vide hadden zien hangen. De laatste jaren hing hij in het restaurant op de begane grond.

Dat Meijer er persoonlijk was, kwam waarschijnlijk omdat hij gealarmeerd was. Terwijl Buijnk voor de rechtbank verklaarde dat hij een van de betere telers was, noemde Meijer hem een knoeier. Bij een eerdere gelegenheid had hij Buijnk laten weten dat hij zijn tabak sowieso niet wilde hebben. Lapidoth had later echter gezegd dat de koop wel door zou gaan, als de kwaliteit maar goed was.

Ik denk dat Meijer en Lapidoth echte handelaren waren: de een speelde de kwaderik, de andere de goedgezak, en zo kwam de verkoper in een lastig parket.

De koop ging aanvankelijk dus niet door en daar stond Buijink dan met zijn spul. Meijer draaide zich om, liep de waag uit in de richting van de Sociëteit aan de overkant.

Toen verscheen ene **Hendrik van de Wall** op het toneel . De stukken zeggen niet wie hij is, dus hij zal wel algemeen bekend zijn geweest. Ik denk dat hij de molenaar was van de Witte Watermolen aan de Zijpendaalse weg. Misschien was hij toevallig aan de waag, misschien was hij opzettelijk met Buijink meegekomen omdat die onraad rook, misschien ook was hij wel waagmeester, pachter van de Arnhemse waag. Hoe het ook zij, hij wierp zich in ieder geval op als een soort bemiddelaar. Hij ging achter Meijer aan om te onderhandelen. Dat werd niks en Meijer liep achter de toren langs naar huis. Daarop liep Van de Wall weer achter hem aan en kwam later terug naar de Waag. Hij zei dat de koop door kon gaan. Het hele spul ging op de waag en werd door een aanwezige uitvoerende man van Meijer en Lapidoth meegenomen. Er zijn pagina's vol getuigenverklaringen over wat er zich verder afspeelde, maar het schijnt dat de hele partij voor 8 gulden per 100 pond werd verkocht.

De verdediging van Buijink mopperde nog wat, dat het wel vaker voorkwam dat Meijer en Lapidoth problemen maakten en probeerden om minder voor de tabak te betalen dan was afgesproken. Maar het mocht niet baten. Het verhaal van Buijink was niet overtuigend en de rechtbank stelde hem in het ongelijk

Ik onderget. schreef Jan Hoofst ~~at~~ ^{te} steu
in verklare by deesen ter instantie, en
op requisitie van de Couplieden Heijer
en Lapidath voor de Suijvere en oprechte
waorheyd.

Lat, nae dat Rüt. Buijnk syn aart-
goed van syn Tabak van het gewalt
van den voorledene jaare aan de
Requiranten geleevert hadde, ik
van de Requiranten ordre be-
koemen hebbe, om ~~aan~~ ^{oudergindere} by Rüt

Buijnk niet te gaan, om syn best
goed, vermits syn aart goed seer slecht
was geweest.

De verklaring van de aanwezige uitvoerende man van Meijer en Lapidoth, speelde daarin een belangrijke rol. Dat was ene **Jan Hooft** en in de stukken wordt hij makelaar genoemd. Dat was geen onafhankelijke tussenpersoon, maar iemand die bij de kooplieden in dienst was. Bij de daadwerkelijke transactie speelde hij deze keer een ondergeschikte rol, omdat Meijer er persoonlijk was, maar voor de rechtbank verklaarde hij het volgende over de geschiedenis die eraan vooraf ging:

“Dat, nadat Rut Buijink zijn aardgoet van zijn tabak - dat zijn de onderste bladeren van de tabaksplant - van het gewas van den voorledene jaare aan Meijer en Lapidoth geleevert hadde, ik van de hen ordre bekomen hebbe, om onder andere bij Rut Buijink niet te gaan en zijn bestgoet, vermits zijn aardgoet seer slegt was geweest.”

Makelaar Jan Hooft ging kennelijk elk jaar een rij van vaste klanten af om afspraken over de levering van tabak te maken, en deze keer hoefde hij bij Rut Buijink niet te gaan: het was een knoeier. Misschien waren zijn tabaksbladeren beschimmeld, haalde hij verschillende soorten tabaksbladeren door elkaar, of erger nog, misschien deed hij er wel zand door om zo het nodige gewicht te krijgen.

Waaggeld van 1000 bevrage
 Dg - - - - - 30 - 56 - 54
 Af voor den Barkoer
 was een present - - - 1 - 19 -
 Hier van 3/4 voor Ed. Ampt.
 bevrage - - - - - 27 - 53 - 0.

36 - 47 - 54

Afrekening van het waaggeld,
 Voorst 1783

Met die Jan Hooft kom ik weer terug bij de tabaksteelt in Voorst, waarmee ik begon. Onder de afrekening van de transactie van de Voorster tabakstelers met Meijer en Lapidoth staat het volgende:

*t Waaggeld van 100 pond bedraagt 38 gulden-16 stuivers -14 penningen
Af voor de Factor tot een preesent 1-19-0 (dat is ongeveer 5%)*

We vroegen ons lang af wat een factor was en wat zijn rol was. De algemene literatuur is daar erg onduidelijk over. Was het een zaakgelastigde, een opkoper, een opzichter of misschien een boekhouder? En was hij erbij toen de Voorster transactie plaatsvond?

Uit de rol van Jan Hooft tijdens de rechtszaak uit 1780 leiden we af dat de Voorster factor vermoedelijk een plaatselijke agent of opkoper van Meijer en Lapidoth was.

Opkopers stonden weliswaar niet altijd als goed bekend, maar ook telers kon er wat afprutsen. In dit geval denk ik dat de opkoper van Meijer en Lapidoth alle krediet krijgt. Hij zal vanwege de hoge marktprijzen de regio hebben afgestruind en zo een groot aantal telers en potentiële telers bij elkaar hebben gebracht en hen zelfs in de teelt en in de kwaliteit ervan hebben gestimuleerd.

En zo zie je dat een rechtszaak in Arnhem ons iets vertelt over de tabaksteelt in Voorst.

www.brascamp.com

Gelders Archief 2003 267

Dames en heren, ik rond het af. Dit was het verhaal van Meijer en Lapidoth.

Wat leren we daar nu van?

Het laat zien dat als je onderzoek doet naar een onderwerp met heel schaarse documentatie, zoals de Voorster tabaksteelt, het toch mogelijk is om het nodige daarvan te achterhalen. Door de schaarse documentatie nauwkeurig te bestuderen en in het licht te houden van bredere achtergrondinformatie, is het mogelijk om bijna verloren gegane gebeurtenissen weer tot leven te wekken.

Mocht u in een dergelijke onderzoeksituatie verzeild raken, laat dit verhaal van Meijer en Lapidoth dan een stimulans zijn om door te zetten.

Ik dank u wel.